

Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων, Πεδίον Άρεως, Βόλος, 38334,
<http://www.ldsagr/>, demolab@uth.gr, +302421074432-33

Η γαμηλιότητα των γυναικών στην Ελλάδα: ο θεσμός του γάμου σε κρίση;

Βύρων Κοτζαμάνης, Κάκια Σοφianoπούλου

Η σύσταση των έγγαμων συμβιώσεων στην Ελλάδα ελάχιστα έχει διερευνηθεί από τους Έλληνες δημογράφους και το κενό αυτό είναι δύσκολα ερμηνεύσιμο σε μια χώρα όπου οι σχέσεις ανάμεσα στην γαμηλιότητα και την γονιμότητα είναι άμεσες (το ποσοστό των παιδιών που γεννιούνται εκτός γάμου είναι από τα χαμηλότερα στην Ευρώπη, μόλις το 5%). Το άρθρο αυτό δεν φιλοδοξεί να καλύψει το προαναφερθέν κενό και προφανώς δεν στοχεύει στην ανάδειξη των παραγόντων εκείνων που επηρεάζουν τις στάσεις και συμπεριφορές έναντι του γάμου. Η διερεύνησή τους προϋποθέτει απαντήσεις σε βασικά πρωτογενή ερωτήματα, όπως: η ένταση και το ημερολόγιο της γαμηλιότητας έχουν μεταβληθεί την τελευταία πεντηκονταετία στην χώρα μας; οι διαδοχικές γενεές παντρεύονται περισσότερο ή λιγότερο, πιο νέες ή πιο ώριμες; το κυρίαρχο σήμερα μοντέλο της πυρηνικής οικογένειας που εδράζεται στην έγγαμη συμβίωση θα διατηρήσει την καθολικότητά του ή θα επιβιώσει συνυπάρχοντας με άλλα μοντέλα, λιγότερο ή περισσότερο περιθωριακά, με αποτέλεσμα η ελληνική κοινωνία του εικοστού πρώτου αιώνα να παρουσιάζεται λιγότερο ομοιογενής και πλέον πολυμορφη απ' ό τι στο παρελθόν; Στα ερωτήματα αυτά θα επιχειρήσουμε να δώσουμε μια πρώτη απάντηση.

Γάμοι και Αδρόι Δείκτες γαμηλιότητας

Οι αδρόι δείκτες γαμηλιότητας μας δίνουν μια πρώτη εικόνα των εξελίξεων (Πίνακας 1/ Διάγραμμα 1). Ενώ μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980 -με εξαίρεση τα δέκακα έτη- καταγράφονται ετησίως 7-9 γάμοι επί 1000 κατοίκων, στην συνέχεια οι δείκτες ακολουθούν καθοδική πορεία για να σταθεροποιηθούν γύρω από το 5%. Οι μεταβολές αυτές των αδρών δεικτών (ως και του αριθμού των συναπτόμενων ετησίως γάμων) αφήνουν μεν να διαφανεί μια πτωτική τάση την τελευταία εικοσιπενταετία, αλλά δεν επιτρέπουν την εξαγωγή σαφών συμπερασμάτων όσον αφορά την ένταση (το ποσοστό δηλαδή αυτών που θα μείνουν άγαμοι) και το ημερολόγιο της γαμηλιότητας (την μέση ηλικία δηλαδή στον γάμο).

Η ανάλυση επομένως δεν είναι δυνατόν να βασισθεί στους δείκτες αυτούς¹. Οφείλουμε να αδραντοποιήσουμε τον "παρείσακτο" παράγοντα δομή υπολογίζοντας ανά έτος τα ποσοστά γάμου ανά ηλικιακή ομάδα² και φύλο. Η δημιουργία των νέων αυτών δεικτών επιτρέπει την συγχρονική ανάλυση της γαμηλιότητας και μας δίνει ταυτόχρονα την δυνατότητα να παρακολουθήσουμε τις εξελίξεις στις διαδοχικές γενεές³ (επιτρέποντας την εξαγωγή βάσιμων συμπερασμάτων για τις μεταβολές της γαμηλιότητας στις γυναίκες που γεννήθηκαν ανάμεσα το 1935 και το 1970).

Πίνακας 1: Ελλάδα, γάμοι και αδρός δείκτης γαμηλιότητας, ποσοστό πρώτων γάμων γυναικών και μέση ηλικία στον πρώτο γάμο, 1956-2007

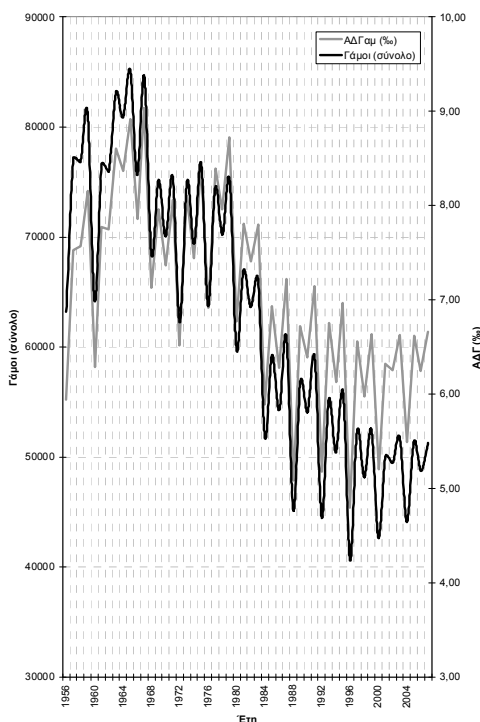
Έτος	Γάμοι (σύνολο)	Α' γάμοι γυναικών	Αδρός δείκτης γαμηλιότητας (Γάμοι σε 1000 άτομα)	Ποσοστό πρώτων γάμων	Μέση ηλικία των γυναικών στον πρώτο γάμο
1956**	55.233	52.952	6,88	95,9	25,41
1960**	58.165	56.073	6,98	96,4	25,14
1965	80.728	78.132	9,44	96,8	24,60
1970	67.439	64.894	7,67	96,2	24,02
1975	76.452	73.540	8,45	96,2	23,64
1980**	62.352	59.419	6,47	95,3	23,32
1985	63.709	59.338	6,41	93,1	23,76
1990	59.052	54.196	5,81	91,8	24,65
1995	63.987	58.512	6,02	91,4	25,74
2000**	48.880	43.614	4,48	89,2	26,91
2001	58.491	52.472	5,34	89,7	27,09
2002	57.872	51.660	5,27	89,3	27,32
2003	61.081	54.407	5,54	89,1	27,56
2004**	51.377	45.577	4,64	88,7	27,73
2005	61.043	51.474	5,50	84,3	27,91
2006	57.802	48.356	5,18	83,7	28,25
2007	61.377	56.969	5,48	92,8	28,47

** Δέκατα έτη

Πηγή: Ίδιοι υπολογισμοί βασισμένοι στα στοιχεία της ΕΣΥΕ (σύνολο γάμων και πρώτοι γάμοι ανά ηλικία της νέφης). Υπολογισμοί βάσει του πραγματικού πληθυσμού της Ελλάδας μέχρι το 1990 και του μόνιμου πληθυσμού για την περίοδο 1991-2007.

Τα συμπεράσματα τόσο από την συγχρονική όσο και από την διαγενεακή ανάλυση εδράζονται στην ανάλυση των μεταβολών των συντελεστών γαμλιότητας ανά ηλικία, συντελεστών που επιτρέπουν και τον υπολογισμό συνθετικών δεικτών. Οι πλέον απλοί από τους δείκτες αυτούς είναι η μέση ηλικία (που αντικατοπτρίζει το ημερολόγιο του φαινομένου) και η τελική ένταση της γαμλιότητας στα 50 έτη (αναλογία των απόμων που έχουν παντρευτεί). Στο άρθρο αυτό θα περιορισθούμε στη ανάλυση των πρώτων γάμων των γυναικών που αποτελούν στη χώρα μας το 90-95% του συνόλου των γάμων (Πίνακας 1).

Διάγραμμα 1: Ελλάδα, γάμοι (σύνολο, απόλυτες τιμές) και αδρός δείκτης γαμλιότητας (%), 1956-2007

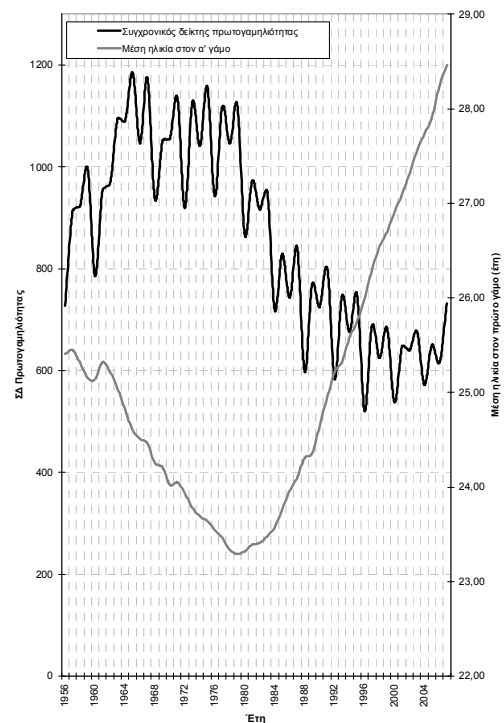

Η ένταση και το ημερολόγιο της γαμλιότητας (πρώτοι γάμοι) στη μεταπολεμική περίοδο (συγχρονική ανάλυση)

Ο συγχρονικός δείκτης γαμλιότητας⁴ (Διάγραμμα 2) βρίσκεται σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '70 για να συρρικνωθεί στη συνέχεια. Η άνοδος και σταθεροποίηση του στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο οφείλεται κυρίως στην ταχύτατη άνοδο των συντελεστών πρωτο-γαμλιότητας των γυναικών στις μικρές ηλικίες, η δε κατάρρευσή του στην ταχύτατη εν συνεχεία πτώση τους. Είναι άλλωστε ενδεικτικό ότι η μέση ηλικία στον πρώτο γάμο των γυναικών μειώνεται σταθερά στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο (25,4 το 1956 αλλά 23,3 έτη το 1980) και αυξάνεται στην συνέχεια αγγίζοντας τα 29 έτη το 2008 (Διάγραμμα 2).

Επομένως, δυνάμεθα βάσιμα να υποθέσουμε ότι η κατάρρευση του συγχρονικού δείκτη μετά το 1980 οφείλεται κυρίως στην αναστροφή των τάσεων του ημερολογίου της γαμλιότητας και λιγότερο στην μείωση της έντασής της (στην μείωση δηλαδή του ποσοστού των γυναικών που παντρεύονται για πρώτη φορά).

Διάγραμμα 2: Συγχρονικός Δείκτης πρωτο-γαμλιότητας γυναικών (πρώτοι γάμοι επί 1000 γυναικών ετησίως) και μέση ηλικία στον πρώτο γάμο, 1956-2007

Με βάση τα προαναφερθέντα μπορούμε να δώσουμε μια απάντηση στο πρώτο ερώτημά μας και βάσιμα να υποστηρίξουμε ότι το ημερολόγιο της γαμλιότητας δεν παρέμεινε σταθερό την τελευταία πεντηκοναετία. Όσον αφορά την ένταση, από τις ενδείξεις που έχουμε διαφαίνονται κάποιες μεταβολές, που δεν είναι όμως δυνατόν να προσδιορισθούν σαφώς με βάση τους συγχρονικούς δείκτες. Οι δείκτες αυτοί επηρεάζονται έντονα από την συγκυρία, καθώς σε αυτούς αποκρυσταλλώνονται κάθε χρονιά οι συμπεριφορές γυναικών 15 έως 50 ετών που ανήκουν σε διαφορετικές γενεές με διαφορετικό παρελθόν και μέλλον, αλλά το ίδιο παρόν: όλες τέμνουν το συγκεκριμένο έτος, υποκειμένες στην πιθανότητα να συνάψουν έναν πρώτο γάμο (και στην συμπληρωματική της, να παραμείνουν άγαμες το έτος αυτό). Για να προσδιορίσουμε τις μεταβολές της έντασης της γαμλιότητας είμαστε επομένως υποχρεωμένοι να περάσουμε στη διαγενεακή ανάλυση, να ανασυστήσουμε δηλαδή την γαμλιότητα των γενεών. Θα το επιχειρήσουμε παρουσιάζοντας και τα βασικά ευρήματα της ανάλυσής μας, ευρήματα που απαντούν στο δεύτερο ερώτημα που θέσαμε στην αρχή του άρθρου αυτού (οι διαδοχικές γενεές των γυναικών παντρεύονται περισσότερο ή λιγότερο, πιο νέες ή πιο ώριμες;)

Διαγενεακή ανάλυση: η ένταση των πρώτων γάμων στις διαδοχικές γενεές των γυναικών και η μέση ηλικία στον πρώτο γάμο

Τα διαθέσιμα στατιστικά δεδομένα μας επιτρέπουν να ανασυστήσουμε την γαμλιότητα των διαδοχικών γενεών γυναικών στην χώρα μας, και ειδικότερα αυτών που γεννήθηκαν από το 1935 (και δεν θίχθηκαν ιδιαίτερα στον γαμλιό κύκλο της ζωής τους από τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο) έως το 1970 (στο βαθμό που το 90% σχεδόν των πρώτων γάμων της γενεάς αυτής των γυναικών έχει ήδη συντελεσθεί μέχρι το 2007).

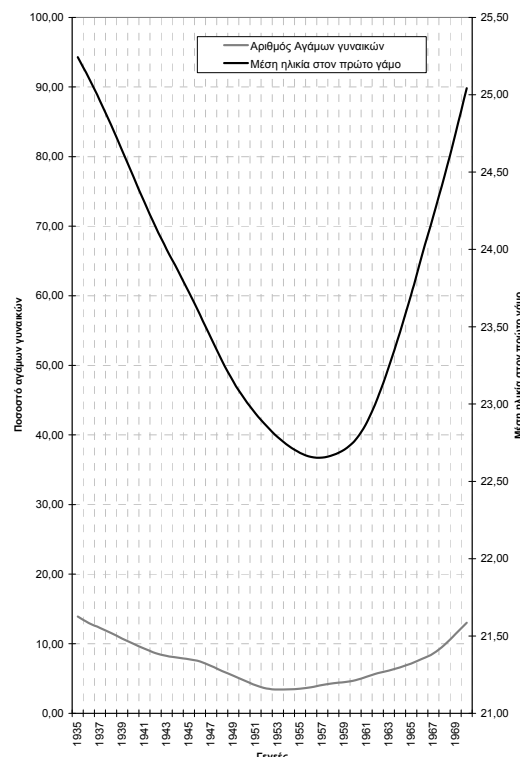
Η ανασύσταση αυτή μας επιτρέπει να απαντήσουμε με σαφήνεια στα ερωτήματα που έχουμε θέσει. Η εξέλιξη καταρχάς των ειδικών συντελεστών γαμνηλότητας κατά ηλικία στις εξεταζόμενες γενεές επιβεβαιώνει τις υποθέσεις που έχουμε διατυπώσει εξετάζοντας την πορεία των συγχρονικών δεικτών στην περίοδο 1956-2007: στις γυναίκες που γεννήθηκαν από το 1935 έως το 1955 η γαμνηλότητα στις μεγάλες σχετικά ηλικίες (>35 έτη) συρρικνώνεται προοδευτικά, ενώ αντιθέτως στις ιδιαίτερα μικρές ηλικίες (<25 έτη) ακολουθεί ανοδική πορεία. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα στους 1000 γάμους των γυναικών που γεννήθηκαν γύρω από το 1955, οι 350 να έχουν πραγματοποιηθεί πριν το 21ο έτος της ηλικίας τους και οι 750 πριν τα 27 τους έτη (έναντι μόλις 170 και 560 αντίστοιχα για εκείνες που γεννήθηκαν γύρω στο 1935).

Το μεγαλύτερο τμήμα της γαμνηλότητας σε όλες τις γενεές συνεχίζει όμως να υλοποιείται στις ηλικίες 20-34 ετών (55% - 65%). Η εξέλιξη της πορείας των γάμων στις ηλικίες αυτές παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Από την ανάλυσή μας προκύπτει ότι οι συντελεστές γαμνηλότητας μέχρι τα 25 έτη ακολουθούν ταχεία ανοδική πορεία στην δέσμη των πρώτων γενεών (1935-1950), η άνοδος τους επιβραδύνεται σημαντικά στις δέκα επόμενες γενεές και η τάση αντιστρέφεται στις νεώτερες γυναίκες (γενεές 1960-1970), με αποτέλεσμα η ένταση της γαμνηλότητας στις ηλικίες αυτή να καταρρέυσει.

Η συνισταμένη των εξελίξεων αυτών αντικατοπτρίζεται τόσο στη μέση ηλικία στην τέλεση του πρώτου γάμου όσο και στην ένταση του φαινομένου που εκφράζεται ως το ποσοστό των γυναικών σε κάθε γενεά που έμειναν άγαμες (Πίνακας 2 και Διάγραμμα 3). Τα δεδομένα μας οδηγούν αβίαστα στα τελικά συμπεράσματα που απαντούν και στις ερωτήσεις που θέσαμε στην αρχή του άρθρου αυτού. Διαπιστώνουμε έτσι ότι το % των αγάμων στις γενεές 1935-1955 περιορίζεται προοδευτικά (δεν θα παντρευτεί το 14% των γυναικών που γεννήθηκαν στα μέσα της δεκαετίας του '30 αλλά μόνον 5% από αυτές που γεννήθηκαν αμέσως μετά το τέλος της εμφύλιας σύρραξης) αλλά αυξάνεται με τις γενεές των γυναικών που γεννήθηκαν μετά το 1955.

Η γαμνηλότητα στη χώρα μας έτεινε επομένως να αποκτήσει με τις γυναίκες που γεννήθηκαν από το 1935 έως το 1955/60 καθολικό χαρακτήρα και το γεγονός αυτό δεν αναρριείται παρ' όλη την μερική συρρίκνωση της έντασής της στις νεότερες γενεές (1960-1970). Ταυτόχρονα, το ημερολόγιο των πρώτων γάμων των γυναικών χαρακτηρίζεται από σημαντικές μεταβολές. Αρχικά, η μέση ηλικία στον γάμο μειώνεται συνεχώς για 20 σχεδόν γενεές (οι γυναίκες που γεννήθηκαν το 1935 παντρεύτηκαν κατά μέσο όρο για πρώτη φορά σε ηλικία 25 ετών ενώ αυτές που γεννήθηκαν 1955 στα 22,5 έτη). Οι τάσεις όμως αντιστρέφονται στην συνέχεια και η αύξηση του ποσοστού των γυναικών που παραμένουν άγαμες -η πτώση δηλαδή της έντασης- στις γενεές που γεννήθηκαν από το 1955 έως το-1970 συνοδεύεται και από την άνοδο της μέσης ηλικίας τους στον πρώτο γάμο (γύρω στα 25 έτη για όσες γεννήθηκαν το 1970). **Η γαμήλια συμπεριφορά επομένως του ελληνικού πληθυσμού του χαρακτηρίζεται από την τάση μείωσης της συχνότητας της ισόβιας αγαμίας και την πρωιμοποίηση των πρώτων γάμων για 20 τουλάχιστον γενεές γυναικών, αλλάζει προοδευτικά, καθώς οι νεώτερες γενεές παντρεύονται λιγότερο και σε μεγαλύτερη ηλικία.**

Διάγραμμα 3: Ελλάδα, Τελική ένταση της γαμνηλότητας στις γενεές 1935-1970 και μέση ηλικία στον πρώτο γάμο

Πίνακας 2: Ελλάδα, διαγενεακοί δείκτες γαμνηλότητας (πρώτοι γάμοι γυναικών), γενεές 1935-1970

Γενεές	Ένταση της γαμνηλότητας (πρώτοι γάμοι σε 1000 γυναίκες κάθε γενεάς)	Αγαμες σε 1000 γυναίκες κάθε γενεάς	Μέση ηλικία γυναικών στον πρώτο γάμο
1935*	861	139	25,24
1940	900	100	24,47
1945	922	78	23,72
1950	953	47	23,03
1955	965	35	22,68
1960	952	48	22,77
1965*	928	72	23,71
1970*	869	131	25,04

Πηγή : ΕΣΥΕ (1956-2007) Στατιστική της Φυσικής Κίνησης του πληθυσμού της Ελλάδος, ίδια επεξεργασία των δεδομένων

Το δυτικό μοντέλο της οικογένειας

Η σύγκριση της πορείας της γαμνηλότητας στη χώρα μας με αυτήν στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, πόσο μάλλον που το «δυτικό» μοντέλο της σύστασης της οικογένειας έχει εκτενώς μελετηθεί και είναι γνωστό στις λεπτομέρειές του. Υπενθυμίζουμε ότι το μοντέλο αυτό υπέστη ριζικές αλλαγές στη διάρκεια της τελευταίας εκατονταετίας: ενώ στις επτά πρώτες δεκαετίες του ΧΧου αιώνα οι αλλαγές αυτές συνέτειναν στην σημαντική συρρίκνωση των αγάμων (ιδιαίτερα δε στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο)⁵, οι τάσεις ανατρέπονται από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 και η γαμνηλότητα υποχωρεί προοδευτικά παντού, η μέση ηλικία στον γάμο ανέρχεται με ταχείς ρυθμούς, οι όλο και λιγότεροι γάμοι γίνονται όλο και πιο εύθραυστοι και οι εκτός γάμου γεννήσεις αυξάνονται τάχιστα.

Οι επιπτώσεις των πρότερων αλλαγών στις δυτικές και βόρειες χώρες της Ευρώπης αντικατοπτρίζονται τόσο στους διαγενεακούς και ετήσιους δείκτες γαμηλιότητας όσο και στις διακυμάνσεις της μέσης ηλικίας στον γάμο. Έτσι από τις 1000 γυναίκες που γεννήθηκαν στην δυτική και βόρεια Ευρώπη ανάμεσα στο 1936 και το 1940, 100 θα μείνουν άγαμες, η δε μέση ηλικία τους στην σύναψη του πρώτου γάμου τοποθετείται συνήθως γύρω στα 23 έτη. Αντιθέτως οι μετέπειτα γενεές ζουν όλο και λιγότερο σε έγγαμες συμβιώσεις τις οποίες δημιουργούν επί το πλείστον σε μεγαλύτερη ηλικία, με αποτέλεσμα στις 1000 γυναίκες που γεννήθηκαν γύρω στο 1970 μόνον οι 600-700 να συνάψουν έναν πρώτο γάμο συνήθως γύρω στα 26 τους έτη (το 1/3 των γάμων αυτών όμως θα λυθεί στην συνέχεια)⁶. Κατ' επέκταση, αν και το μοντέλο της πυρηνικής οικογένειας παραμένει κατά το μάλλον ή ήττον κυρίαρχο στο δυτικό και βόρειο τμήμα της ηπείρου μας πληθώρα νέων οικογενειακών τύπων αναδύονται με ιδιαίτερο ειδικό βάρος σε κάθε μια από χώρες αυτές.

Ο γάμος στην Ελλάδα

Εκ των προαναφερθέντων, είναι προφανές ότι η χώρα μας διαφοροποιείται από το σύνολο των χωρών του βόρειου και δυτικού τμήματος της Ευρώπης, καθώς στην μακρόχρονη δημογραφική ιστορία της, εκτός μεμονωμένων περιπτώσεων γενεών που θίχθηκαν από εξαιρετικά γεγονότα (βαλκανικοί πόλεμοι, μετανάστευση ανδρών στις αρχές του προηγούμενου αιώνα), ουδέποτε γνώρισε υψηλά ποσοστά αγαμίας. Η Ελλάδα διαφοροποιείται όμως και σήμερα από τις χώρες αυτές καθώς χαρακτηρίζεται ακόμη αφενός μεν από μια έντονη σχετικά γαμηλιότητα αφετέρου δε από την αντοχή των γάμων στη φθορά. Τα δεδομένα αυτά, κοινά με τις περισσότερες χώρες του ευρωπαϊκού νότου, συνθέτουν μια εικόνα διαφορετική από αυτή που απαντάται στο Βόρειο και δυτικό τμήμα της ηπείρου μας. Οι διαφορές όσον αφορά την γαμηλιότητα, αισθητές ακόμη και σήμερα, θέτουν το ερώτημα, των κοινών τόπων ένθεν και ένθεν της Ευρώπης. Διαφαίνεται, σε ένα πρώτο επίπεδο, ότι εκείνο που διαφοροποιεί τις δύο αυτές ενότητες είναι καταρχάς οι διαφορετικές αντιλήψεις και στάσεις έναντι του θεσμού του γάμου. Στις βόρειες, και σε μικρότερο βαθμό στις δυτικές χώρες της ηπείρου μας, οι συμπεριφορές στον τομέα αυτό θεωρείται ότι αποτελούν πλέον τμήμα αποκλειστικά της σφαίρας του ιδιωτικού βίου, και η έννοια της «νομιμοποίησης- θεσμοθέτησης» έχει ατονήσει. Ακράιο παράδειγμα: οι διαφορές τείνουν να εκλείψουν ανάμεσα στην εντός και εκτός γάμου συμβίωση (όπως και ανάμεσα στις γεννήσεις εντός και εκτός γάμου), σε αντίθεση με ένα άλλο τμήμα της Ευρώπης, όπου σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, παραμένουν έντονες.

Η «αποθεσμοποίηση» της οικογένειας στη βόρεια και-Δυτική Ευρώπη που συντελέστηκε με διαφορετικούς ρυθμούς και σε διαφορετικούς συχνά χρόνους σε κάθε χώρα, δεν συνεπάγεται φυσικά την έκλειψη κοινωνικών κανόνων. Δεν είναι πια ο νόμος που ρυθμίζει τις συμπεριφορές, αλλά τα νέα αναδυόμενα, πλέον του ενός, μοντέλα που επιτρέπουν σαφώς περισσότερες επιλογές απ' ό,τι στο παρελθόν.

Φυσικά οι στάσεις και οι αντιλήψεις αλλάζουν και στην Ελλάδα και οι αναλύσεις μας το επιβεβαιώνουν. Οι νεότερες γενεές τείνουν να υιοθετήσουν διαφορετικές συμπεριφορές από αυτές των γονιών τους και η πτώση τόσο των συγχρονικών όσο και των διαγενεακών δεικτών γαμηλιότητας στην χώρα μας είναι μια σαφής ένδειξη. Τα καταναλωτικά πρότυπα ουδαμώς διαφοροποιούνται στους νέους της χώρας μας από αυτά των πλέον αναπτυγμένων χωρών της Ευρώπης, η επίδραση της Ορθόδοξου Εκκλησίας (πολύ περισσότερο «διακριτικής» στον τομέα που μας ενδιαφέρει σε αντίθεση με τον Καθολικισμό) ατονεί και η επιρροή της σκοντάφτει στο κατώφλι της ιδιωτικής ζωής. Κατ' επέκταση, συγκεντρώνονται προοδευτικά και στην Ελλάδα οι υλικόι, πολιτισμικοί και θεσμικοί όροι που επιτρέπουν την ανάδυση στον τομέα της «οικογένειας», των ιδίων προτύπων με αυτά που έχουν διαχυθεί σε μία σειρά χωρών της αναπτυγμένης Ευρώπης, ενώ, παράλληλα, η προωθούμενη ευρωπαϊκή ολοκλήρωση αποτελεί είναι ευνοϊκό πλαίσιο για την σύγκλιση θέσεων, αποφάσεων και συμπεριφορών σε μία σειρά τομείς της οικονομικής και κοινωνικής σφαίρας. Επομένως, στο βαθμό που οι οικονομικοί, κοινωνικοί, πολιτισμικοί και θεσμικοί παράγοντες εξελίσσονται, ακολουθώντας αργές συγκλίνουσες πορείες στον ευρωπαϊκό χώρο, δεν είναι αβάσιμη η υπόθεση ότι και οι δημογραφικές μας συμπεριφορές (της γαμηλιότητας συμπεριλαμβανομένης) θα εξελιχθούν συγκλίνοντας με εκείνες που καταγράφονται σήμερα σε μια σειρά χωρών της ηπείρου μας. Δεν δύνανται να αποκλίνουν σημαντικά, παρ' όλες τις αντιστάσεις, στο βαθμό που θα εγγράφονται στο πλαίσιο ενός νέου τύπου οικογένειας (οικογένειας -προνομιακού χώρου για την πραγμάτωση μιας στο έπακρο απαιτητικής «ευτυχίας») που αναδύεται αργά και στην Ελλάδα, κερδίζοντας σταδιακά ευρύτερα στρώματα του νεανικού πληθυσμού των μεγάλων αστικών κέντρων που βρίσκονται στην αρχή της ενεργής τους ζωής. Επομένως, στη χώρα μας, το μοντέλο της πυρηνικής οικογένειας που εδράζεται στην έγγαμη συμβίωση θα παραμείνει πιθανότατα κυρίαρχο και στο μέλλον, αλλά θα συνυπάρξει με άλλα μοντέλα, λιγότερο ή περισσότερο περιθωριακά, με αποτέλεσμα η ελληνική κοινωνία στις επόμενες δεκαετίες να παρουσιάζεται λιγότερο ομοιογενής και πλέον πολύμορφη απ' ό,τι είναι σήμερα...

¹ Οι αδροί δείκτες (λόγος γάμων προς τον μέσο ετήσιο συνολικό πληθυσμό), επηρεάζονται άμεσα από την δομή του πληθυσμού -την κατανομή του δηλαδή ανά ηλικία- που μεταβάλλεται σημαντικά διαχρονικά (για τον υπολογισμό του δείκτη, στον παρονομαστή τίθεται ο συνολικός μέσος πληθυσμός, και όχι ο πληθυσμός των ατόμων που βρίσκονται σε ηλικία γάμου). Επομένως ο δείκτης αυτός είναι επισφαλής για την εξαγωγή συμπερασμάτων, στον βαθμό που οι μεταβολές της δομής (της κατανομής του πληθυσμού ανά ηλικία) μπορούν να επηρεάσουν σημαντικά τις τιμές του, και αυτό, ακόμη και όταν η ένταση και το ημερολόγιο της γαμηλιότητας παραμένουν σταθερά.

² Τα ποσοστά αυτά υπολογίζονται ως ο λόγος σε ένα ημερολογιακό έτος του συνόλου (ή των πρώτων γάμων) των γυναικών ή των ανδρών ηλικίας x προς τον μέσο πληθυσμό των γυναικών ή των ανδρών της ίδιας ηλικίας (επί 1000)

³ Γενεά είναι το σύνολο των ατόμων που γεννήθηκαν στη διάρκεια ενός ημερολογιακού έτους (ή ομάδας ημερολογιακών ετών). Η γενεά πχ του 1935 αποτελείται από τους άνδρες και τις γυναίκες που γεννήθηκαν το έτος αυτό.

⁴ Αριθμός πρώτων γάμων που αναμένεται να συναφθούν από μια «πλασματική» γενεά 1.000 γυναικών, αν ακολουθήσει το πρότυπο πρωτογαμηλιότητας ενός έτους, δεχόμενοι αξιωματικά την απουσία θανάτων. Υπολογίζεται ως το άθροισμα των συντελεστών πρωτογαμηλιότητας που προσμετρώνται στη διάρκεια του συγκεκριμένου έτους.

⁵ Το γεγονός αυτό επέτρεψε σε ορισμένους δημογράφους να χαρακτηρίσουν το φαινόμενο αυτό ως ένα "marriage- boom", διαπιστώνοντας ταυτόχρονα την σύγκλιση της βορειοδυτικής Ευρώπης με την νοτιοανατολική που χαρακτηριζόταν ήδη από τις αρχές του αιώνα μας από την σχετικά έντονη και πρώιμη γαμηλιότητα.

⁶ Οι έγγαμες συμβιώσεις αποτελούν στο τμήμα αυτό πλέον μια μικρή μόνον πλειοψηφία και οι εκτός γάμου σχέσεις και συμβιώσεις είναι συνήθεις -όπως και το διαζύγιο-. Η Βόρεια και Δυτική Ευρώπη, μετά από μια σύντομη περίοδο σύγκλισης (1950-1975) με την νότια-νοτιοανατολική, απομακρύνονται ακόμη μια φορά, και οι προϋπάρχουσες του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου διαφορές αναδύονται εκ νέου.